

ВІДГУК ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА

на рукопис дисертації Яціва Романа Мироновича

на тему "Культурно-мистецьке середовище

української еміграції у Варшаві (1919–1939):

Історія, інституції, ідеологія діяльності, творча спадщина",

**поданої на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук
за спеціальностями 07.00.01 – історія України та 07.00.05 – етнологія**

Серед міждисциплінарних наукових проблем, які перебувають у предметній сфері історії та етнології, важливе місце займають різноманітні аспекти, пов'язані з еміграцією. Присвячені їм дослідження не втрачають своєї актуальності, адже рух представників одних етносів до країн проживання інших – постійний процес, який спричинений багатьма факторами та має чимало важливих з історичного погляду наслідків. Серед них, зокрема, виникнення діаспор, які можуть мати значний вплив на історію країн-донорів мігрантів. Тож, якщо йдеться про комплексні дослідження історії народу, його особливостей в етнологічному вимірі, необхідно аналізувати й характеризувати специфіку еміграції його представників, їхньої діяльності на етнічних територіях інших народів. І мова йде не лише про трудову міграцію чи процеси, які стосуються масових переселень через різноманітні чинники (зокрема, військові), а й про еміграцію еліт (політичних, релігійних, інтелектуальних, культурних та ін.) як важливих репрезентантів етнічної спільноти. Тут також варто наголосити, що ці представники з-за кордону можуть чинити значний, а подекуди й визначальний вплив на свій рідний етнос, сприяти його промоції у світі.

Уже цей невеличкий вступ засвідчує актуальність проблематики, піднятої у дисертаційному дослідженні Романа Яціва, що присвячене

культурно-мистецькому середовищу української еміграції у Варшаві в період між двома світовими війнами.

Структура дисертаційної роботи охоплює таке коло питань:

1) історіографія, джерельна база та методологія дослідження зазначеної проблематики;

2) історичні передумови, ідеологічні чинники, топографія культурно-мистецької активності українців у Європі, зокрема, культурний ландшафт етнічних українських земель на зламі XIX–XX ст., мистецькі ідеї та інспірації українських культурних еліт упродовж 1900–1914 рр., формування українських культурно-мистецьких структур у Європі в другій половині 1910-х – на початку 1920-х років;

3) структура українського культурно-мистецького життя Варшави 1920-х – 1930-х років, з характеристикою української військової та політичної еміграції у столиці Польської Республіки, української студентської громади Варшави та наукових інституцій, товариств і гуртків у цьому місті, з наголосом на Українському мистецькому гуртку “Спокій” (докладно проаналізовано історію його заснування, ідеологічні засади та форми діяльності, організаційну структуру, учасників і наближених до гуртка осіб);

4) творча спадщина української еміграції у Варшаві, ідейно-естетичний аспект історичного значення її культурно-мистецького середовища крізь призму інституцій та окремих митців: Ніла Хасевича, Олекси Шатківського, В'ячеслава Васьківського, Петра Мегика, Петра Андрусіва, Петра Холодного-молодшого, Любомира Романа Кузьми, Якова Гніздовського, Івана Кураха, Петра Грегорійчука. У цьому контексті наголошу, що попри задекларовані у назві дисертації хронологічні межі, Р. Яців цілком доречно аналізує діяльність зазначених мистців і в роки Другої світової війни та у подальші десятиліття. Таким чином, дисертант

створює їхні цілісні просопографічні портрети з акцентом на творчому періоді у міжвоєнній Варшаві.

Центральним сюжетом у дисертації Р. Яціва є діяльність Українського мистецького гуртка "Спокій" і творчість пов'язаних з ним митців. Характеризуючи цю структуру дослідник зазначає: "Серед професійних інституцій з офіційним юридичним статусом, які системно репрезентували українську культуру поза Батьківщиною у міжвоєнний період історії, був Український мистецький гурток "Спокій" у Варшаві. Його діяльність тривала до самого початку Другої світової війни, а деякі його члени продовжували активну творчу працю і після її завершення, здебільшого в інших культурно-мистецьких центрах світу, а також в Україні" (с. 155).

Дисертаційне дослідження Р. Яціва написане на унікальних джерелах, у тому числі матеріалах з Архіву Академії мистецтв і фондів Національного музею у Варшаві, з архівів родин членів УМГ "Спокій" П. Андрусіва, О. Шатківського та Л. Р. Кузьми, з особистого архіву Р. Яціва. Серед основних джерел – каталоги виставок митців, їхні роботи та друковані праці тощо. Дисертант також використав головні позиції історіографії проблеми.

Опрацювання джерельно-історіографічної основи дослідження він здійснив із застосуванням методологічного інструментарію історичної науки, враховуючи й особливості культурно-антропологічного підходу. Серед застосованих дисертантом методів, наголосимо на "методі оперативної схеми", який свого часу розробив етнопсихолог Олександр Кульчицький (передбачає системне опрацювання "шарів" схеми "людина – суспільство – середовище – подразники"). Р. Яців зазначає, що цей метод дає змогу "вкласти у певну модель різні фактори, які взаємодіють при виробленні певного колективного організаційного "продукту", зокрема формування культурно-мистецького середовища в умовах еміграції" (с. 72). Дисертант також послуговується розробленою етнопсихологом

Володимиром Янівим категорією “межовості” у структурі психіки носія української ідентичності. Власне, етнопсихологічний аспект є одним з найбільш вагомих, якщо розглядати дисертаційне дослідження Р. Яціва з погляду етнології. Так, дисертант акцентує на таких поняттях, як “національний характер”, “національна свідомість”, “національна ідея”. Прикметникова складова їх окреслення вказує на важливість рецензованого дослідження для націології. Зокрема, у дисертаційній роботі наскрізною є тема інтелігенції (на прикладі митців) як складової національної еліти.

У контексті зазначеного наголошу на низці тез дисертанта, які, поза сумнівом, мають важливе теоретичне значення для народознавства. Так, аналізуючи вплив української народної культури на творчість митців на початку ХХ ст. Р. Яців стверджує, що головним чинником формування заданості розвитку новітнього українського мистецтва стала генетична пам'ять, що проявилось на чуттєво-інтуїтивному та аналітичному рівнях. На переконання дослідника, сприятливим ґрунтом для зародження ідей модернізму у сфері українського професійного образотворчого мистецтва стали міцний і структурно розлогий пласт народної творчості та цілісність звичаєвих, поведінкових, моральних засад селянства. Відтак модернізм динамізував діалог між професійною та народною культурою, а лірична інтонаційність останньої врівноважувала в українському вимірі новітнього мистецтва деструктивістські тенденції, які у світовому мистецтві ставали усе сильнішими. Дисертант також ствердив, що “дистанціювання між сільським і міським для українського культурного ареалу було підрядним глобальнішого поняття, а саме етнопсихологічного чинника” (с. 104).

Для народознавства важливе значення мають й розмірковування Р. Яціва над феноменом “українського стилю” (останнє десятиліття ХІХ ст. – 1917 р.), який став предтечею системи стильових пріоритетів

українського образотворчого модернізму. Дослідник пише: "Зародившись у сфері архітектури як спроба відродження "міфу" про високі стильові стандарти давнього українського будівництва, ця ідея досить швидко опанувала широкий простір ужиткового та образотворчого мистецтва. Всупереч імперському скепсису щодо естетичної вмотивованості і плідності такого шляху, українські практики мистецтва виявляли невичерпні можливості звернення до етнокультурних джерел. При цьому термін "український стиль" містив у собі не стільки естетичний, скільки ідейний сенс. Він був відповідний історично-культурній специфіці часу й акцентував на синтетичних вартостях національного мистецького досвіду. Це робило його складовою загальної тенденції національного самоусвідомлення українського народу, що згодом оформилося у політичні домагання суверенності і соборності" (с. 107).

Таким чином бачимо, що Р. Яців, висвітлюючи історичний розвиток українського мистецтва новітньої доби, заторкнув та висвітлив чимало питань, важливих для різних ділянок народознавства.

Рецензоване дисертаційне дослідження необхідно розглядати й з погляду його значення для розвитку візуальної антропології. Як приклад, хочеться наголосити на наведеному в роботі фактичному матеріалі та теоретичних узагальненнях, які стосуються Ніла Хасевича, одного з чільних представників культурно-мистецького середовища української еміграції у міжвоєнній Варшаві. Дуже важливо, що Р. Яців, висвітлюючи життєвий шлях і творчість цього митця, заторкнув створення ним упродовж 1940-х – початку 1950-х років візуального образу Української Повстанської Армії.

Ще одним яскравим прикладом важливості дослідження Р. Яціва для візуалізації історії є постать Петра Андрусіва, автора картин, присвячених історії Київської Русі та Галицько-Волинської держави, козацькому періоду, а також полотна на тему Голодомору – "Голгофа України".

Характеризуючи діяльність членів УМГ "Спокій", Р. Яців торкнувся і її народознавчої складової. Він пише: "У відповідності до заданої Статутом програми "виховання традиції українського мистецтва" першочергове значення для гуртківців мали жанри, якими документувалися або осмислювалися етнографічні артефакти – дерев'яні церкви, дзвіниці, обстава храмів, сільські хати, стодоли, комори, кам'яні та дерев'яні хрести на сільських кладовищах, різні предмети щоденного народного побуту. Найбільш цілісно такі тематичні групи творів були показані на третій і четвертій виставках УМГ "Спокій" у червні та грудні 1930 р. відповідно. У каталозі четвертої виставки так і було зазначено, що експонується блок "Народне мистецтво (будівництво церковне, будівництво світське, надгробники і здібництво)" . При цьому потрібно наголосити, що за жанровою специфікою тут домінувала документальна графіка – здебільшого олівцевий рисунок, а також вугіль, акварель, менше олія. Ще однією важливою особливістю цих, як і інших виставок, на яких демонструвалися твори, інспіровані етнографією, була широка географія охоплення етнографічних регіонів: крім Волинського Полісся – це частина Гуцульщини, Покуття, західного Поділля, а також Бойківщина" (с. 163).

На основі каталогів виставок, Р. Яців встановив, що присвячені реаліям народної культури графічні цикли (зокрема, за результатами експедицій на терени Волині, Гуцульщини, Бойківщини та інших етнографічних районів України) створили Петро Мегик, Ніл Хасевич, Олекса Шатківський, Дмитро Дунаєвський, Ольга Мариняк, Леонід Маслов, Василь Зварич, Сергій та Олександр Тимошенки.

Таким чином, Р. Яців засвідчив, що каталоги колективних виставок митців, пов'язаних з УМГ "Спокій", листівки з репродукціями їхніх творів, відповідні альбоми тощо є важливими джерелами для дослідження традиційно-побутової культури українців Карпат, Волині та Полісся. Дослідник також висвітлив народознавчий аспект творчості Петра

Грегорійчука: від 1960-х років цей вихованець культурно-мистецького середовища української еміграції у міжвоєнній Варшаві створив серію картин гуцульської тематики (з відображенням народних типажів, традиційного одягу, архітектури, весільної обрядовості тощо). На прикладі “Цвіта папороті” (1962), створюючи який П. Грегорійчук використав прийом гіперболізації, Р. Яців засвідчує вплив варшавського періоду на подальшу творчість митця: “Судячи по цьому полотну, така міфологічна реальність могла стати своєрідним містком між його сучасною методологією та ще студентським періодом, позначеним впливами пізнього неосимволізму” (с. 337).

Попри позитиви дисертаційної роботи Р. Яціва, не можу не вказати на низку недоліків та побажань, які можуть бути корисними для її подальшого покращення.

1. Необхідно нівелювати низку публіцистичних за стилем моментів у деяких абзацах тексту роботи;

2. Цитати зі справ з Архіву Академії мистецтв у Варшаві, що стосуються біографій українських митців, доречніше подати не в огляді джерельної основи дослідження (підрозділ 1.2), а в контексті їхніх просопографічних портретів (підрозділ 4.2);

3. Етнографічну діяльність членів УМГ “Спокій” бажано проаналізувати докладніше. Можна було б здійснити аналіз сюжетів низки картин етнографічної тематики, назви яких згадано у роботі;

4. Це ж стосується творів, присвячених історії України. Вочевидь дослідження виграло б від наявності у ньому прикладів аналізу (сюжет, особливості зображення тощо) низки картин історичної тематики;

5. Підрозділ 4.3 (“Історичне значення культурно-мистецького середовища української еміграції у Варшаві: ідейно-естетичний аспект”), зважаючи на його важливість, варто було б розширити.

Проте ці моменти суттєво не впливають на загальне позитивне враження від дисертації Р. Яціва. Матеріал і теоретичні узагальнення, розгорнуто викладені у її рукописі, повноцінно відображає текст автореферату.

Наведені у відгуку аргументи дають усі підстави зробити висновок, що дисертаційне дослідження "Культурно-мистецьке середовище української еміграції у Варшаві (1919–1939): Історія, інституції, ідеологія діяльності, творча спадщина" є завершеною самостійною працею, що виконана з дотриманням вимог п. 9, 10, 12, 13, 14 постанови Кабінету Міністрів України № 567 "Про затвердження Порядку присудження наукових ступенів" від 24 липня 2013 р., зі змінами, а її автор Яців Роман Миронович заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальностями 07.00.01 – історія України та 07.00.05 – етнологія.

Офіційний опонент

доктор історичних наук, доцент,

доцент кафедри етнології

Львівського національного університету

імені Івана Франка

Р. Б. Тарнавський

3 грудня 2021 р.

Підпис Тарнавського Р. Б. підтверджую.

Вчений секретар

Львівського національного університету

імені Івана Франка

доц. О. С. Грабовецька